

ЮЛІЯ ЄВТУШЕВСЬКА

Тема дипломної роботи: «Роман «Роксолана» Павла Загребельного: джерела, характери, композиція»

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор П.В. Білоус

Специфіка моделювання образу Роксолани в однойменному романі Павла Загребельного

Широке звернення у світовій художній літературі до образу Роксолани, його функціонування протягом XVI-XX ст. на значному географічному просторі, що охоплює Францію, Німеччину, Італію, Польщу, Туреччину, Україну, Австралію, Америку, дає підстави відносити цей образ та його трансформації до категорії традиційного сюжетно-образного матеріалу.

Творчість Павла Загребельного, зокрема його «Роксолана», є достатньо дослідженою. Його роман активно досліджували М. Слабошпицький, А. Шпиталь, М. Славинський, Г. Романченко, С. Нестерчук та інші.

Безумовно, Роксолана є головним персонажем однойменного роману Павла Загребельного, тому саме її образ потребує якнайретельнішого опрацювання.

Як відомо, людину формує її час. XVI століття, в якому жила Роксолана, було періодом утвердження в Європі молодого буржуазного і розвитку ренесансної культури, яку породило Відродження. На руїнах феодалізму народжувалося буржуазне суспільство. Боротьба, яка супроводжувала зміну формацій, вимагала талантів в усіх сферах суспільного життя. Атмосфера інтелектуальності, схилення перед наукою і мистецтвом творили життєстверджуючий дух епохи. А проте, Відродження не було тихим раєм для обдарованих людей навіть в його європейському епіцентрі. Це був початок первісного нагромадження капіталу, вписаний в історію людства мовою війни. Жорстокість панувала всюди. Вона не була привілеєм окремих країн і в тому числі найбільшій на той час військовій державі – Османській імперії. Тут економічне життя, ремесла і промисли занепадали. Країна жила грабунками й була осередком всякого зла. Османці рвалися все далі в переконанні, що світ мусить стати мусульманським. Ніхто, навіть султан, не міг протистояти диявольському механізму, який діяв в ім'я Аллаха. Над всіма панував страх. Людська особистість була позбавлена будь-якої цінності.

Та, як це не дивно, поряд з багатоликим злом в Османській імперії існувало духовне життя. Були талановиті поети, художники, філософи, які проповідували ідеали людяності й добра, були народні мудреці і співці. Саме при Сулеймані Пишному, дружиною якого стала Роксолана, розквітла в Туреччині поезія, що спиралася на перські зразки.

Роксолана як особистість формувалася в умовах мусульманської культури, але дещо вона принесла на Схід своє, з рідного Рогатина, який ніколи не забувала і за яким тужила. Можливо, саме сплав елементів різних культур у духовній атмосфері, в якій формувалась особистість Роксолани, і дав спалах її вражаючої обдарованості. Розповідь письменника про те, як українська полонянка зуміла піднятися по турецькій соціальній драбині й вийти на рівень з найбільш видатними діячами часу, викликає подив і водночас масу складних і суперечливих почуттів. Роксолана могла читати й писати багатьма мовами Європи і Сходу, що також високо цінувалося людьми Відродження. Їй був близький поет-еретик Насімі з його гуманістичною закоханістю в людину та принади життя. Її власні вірші позначені рисами ренесансного стилю, «плетінням слівес» ренесансної європейської поезії. Вона писала сповнені гідності і гнучкого розуму листи до європейських державних діячів і дивні листи до султана, в яких вражають тривога, біль і глибоке почуття. Завдяки авторові ми можемо ознайомитися з деякими з цих листів.

Майстерно створений прозаїком образ Роксолани не є адекватним реальності. Автор дотримується принципу художньої ймовірності, яка в певному аспекті дає навіть більше для пізнання історичної істини, ніж скрупульозний науковий аналіз фактів.

Знаменно, що народ не склав про Роксолану ні дум, ні пісень, ні переказів. Як справедливо зауважує автор, в міру зростання її популярності на Заході про неї все більше забували на батьківщині [1, с. 2-3].

У романі образ Роксолани дуже рухливий, місткий, виразно окреслений в його безупинних видозмінах. Прозаїк показує, яка прірва розпачу, страху, невимовної туги за батьківщиною й рідними ховається в душі юної бранки і як поступово міцніє і загартується її душа, як набирається сил і віри в себе, востаючи в чужий світ, у чужу мову і культуру, щоб стати нарівні з освіченим і витонченим Сулейманом [2, с. 132-134].

Прикметною рисою роману Павла Загребельного «Роксолана» є значне розширення світу героїні порівняно з прозою попередників, де він зводився переважно до сімейно-побутової сфери. Автор образу Роксолани активно освоїв суспільні, національні, професійні площини буття жінки у зв'язку з висвітленням таких проблемно-тематичних аспектів як «жінка і нація», «жінка і держава», «жінка і влада», «жінка і патріархальний світ», «жінка і релігія» тощо.

Жінка у творчості Павла Загребельного підноситься до висот людського духу в першу чергу саме тому, що для письменника головним конфліктом, який повинна вирішувати жінка як особистість, є конфлікт між рабством і свободою в її душі, в першу чергу в особистості жінки.

Зображення героїні роману П. Загребельного до деякої міри трансформувалося у порівнянні з історичними фактами життя та змалюванням її характеру у західноєвропейських літературах.

Павло Загребельний повернув із легенди в історичний часопростір полонянку Роксолану, яка досягла вершини султанші, певною мірою трансформувала безправне становище жінки, традиційне для мусульманського світу.

Прагнучи відобразити нові явища в суспільно-політичному житті ворогуючих країн, відбити нову розстановку сил у суспільстві, український письменник звернувся до нових засобів зображення героїні. У центрі уваги письменника – гострі душевні конфлікти й суперечності, гострі психологічні проблеми. Важливі злободенні соціально-економічні питання розв'язуються ним шляхом зображення складного психологічного життя героїні, її почуттів, настроїв, роздумів.

Автор, створюючи образи, уже рідко звертається до безпосередньої авторської характеристики, як це було раніше; він розкриває свою героїню у дії, у її вчинках, самохарактеристиці або в спостереженні іншої дійової особи. Характеристика героїні через розкриття її іншим персонажем створює враження її повної суверенності, незалежності від автора, отже надає їй більшої наочності, життєвої правдивості.

Цю манеру П. Загребельний запозичує з народної творчості. Разом з нею перейшли в роман і фольклорні засоби в побудові образів, портретів, зокрема постійні епітети, порівняння, вживання зменшувально-пестливих форм, звернення до слухачів, відступи, вставні слова і звороти.

Суттєво вагомим у зображенні становища, долі героїні у чужому їй мусульманському світі стало психологічне обґрунтування її особистісних характеристик, морально-етичної сфери функціонування її як самостійного художнього персонажа, чітке співвіднесення особистого і громадського у її життєвих колізіях, зображуваних автором [3].

Звертаючись до авторського післяслова, можна дізнатися про ставлення самого автора до головної героїні. «Роман – це історія боротьби нікому незнаній дівчини й жінки за свою особистість, за те, щоб уціліти, зберегти і вберегти себе, а тоді вознестися над оточенням, може, й над цілим світом... Навіть у каторжників на турецьких галерах, здається, було більше вільного часу, ніж у цієї жінки, нестерпно самотньої, виснаженої змаганням за своє життя, за свою індивідуальність» [4, с. 567-568].

На перших же сторінках роману для глибшого уявлення про героїню письменник подає її портрет: «Настася успадкувала од батька вогнисте волосся, а від матері – сліпучо-білу шкіру, ніжну й шовковисту не тільки на дотик, а й на самий вигляд. Врода матері не перейшла до Настусі, та дівчина тим і не переймалася, бо вже побачила, який клопіт з тою вродою у її маленької матусі [4, с. 31]. На подальших сторінках розкривається її характер і вчинки, радості та переживання.

Павло Загребельний показує її поступовий духовний та моральний зріст. Якщо під час викрадення її та продажу в гарем тоді ще зовсім юна Настя весела та співуча, то з часом, набираючи влади над Сулейманом та і всією Туреччиною, вона вже зображується як сильна жінка та підступна інтриганка, яка бореться за себе та своїх дітей, за їхнє місце під сонцем, але водночас слабка і любляча.

Саме завдяки своїй веселості та співучості Роксолана і підкорила наймогутнішого володаря Туреччини. Не вона запам'яталася Сулейману після першої ночі, а її голос, який не давав спокою йому цілий місяць. Через її сміх Ібрагім не вчинив з нею так, як з рештою дівчат, а вирішивши, що вона незвичайна, віддав до гарему султана.

Щойно потрапивши до Стамбулу, Роксолана проявляє ще одну рису характеру – сміливість. Вона сміливо відмовляється підходити до Ібрагіма, коли той наказує їй. При першій зустрічі з ним вона сказала, що не рабиня, бо раби працюють, а вона спить та їсть:

– Ти рабиня для втіхи та насолод.

– Для насолод? Яких же?

– Моїх.

– Твоїх? – Вона засміялася. – Чи не занадто ти кволий для насолод? [4, с. 44].

Роксолана називає себе королівською донькою, як колись називав її батько, і просить в Ібрагіма не їжі, а науки. Вперше побачивши ще тоді законну дружину султана Махідеван, Роксолана довго сміється, бо та їй здалася дуже потворною. «Одаліска-сербкиня сказала Настасі, що в Махідеван тут сімдесят служебок. – А в мене буде сто сімдесят, а то й більше! – засміялася Настася» [4, с. 67]. Ця сміливість буде зростати зі зростанням її влади. Чим більше закохується в неї Сулейман, тим сміливіше вона здійснює свої задуми. Поступово вона позбувається своєї суперниці Махідеван, потім розпускає гарем, що було нечувано до неї. Роксолана почала керувати країною і стала першою в історії Туреччини жінкою, яка сіла на султанський трон. Вона

позбулася першого сина падишаха – Мустафи, зруйнувала відносини султана та його матері, знищила Ібрагіма, який колись купив її, одаліску Гульфем, євнуха та всіх, хто ставав на її шляху.

Роксолана змогла поставити на коліна самого Сулеймана, але завдяки тільки сміливості цього вона не досягла б. У цьому їй допомогли такі притаманні їй риси як хитрість та мудрість. Ці риси проявляються тоді, коли вона одружує Ібрагіма з султановою сестрою, щоб зробити його матір добрішою до себе і, таким чином, об'єднавши своїх ворогів, яких потім знищує. Хитрістю вона знищує своїх суперниць Махідеван та Гульфем. Таким же способом вона позбавляється і законного спадкоємця трону. Вона знає, що султан найбеззахисніший перед нею вночі, тому саме вночі вона просить у нього все, що їй забажається.

Прийшовши до влади, вона проявляє таку рису як благочинність, адже за її правління в країні було побудовано масу притулків для бідних та лікарень, саме Роксолана провела водопровід до Мекки. Вона дає Гасанові багато грошей на відбудування церков у Рогатині та звільнення з полону всіх українських людей. І тут проявляється її глибокий патріотизм. Гасана вона вважає найвірнішою її особою, бо він родом з України. Вона постійно цікавиться становищем України та переживає за неї. Коли у Стамбулі з'являється польський посол, вона відразу розпитує його про Рогатин та дає доручення поїхати туди й дізнатися про її рідних. Свого сина Баязида вона відправляє з Гасаном на Батьківщину, щоб той побачив її рідний край. Вона хоче всупереч чоловікові віддати заміж свою єдину доньку за полоненого козака, який разом зі своїми побратимами хотів підпалити Стамбул. Під час правління Роксолани на Україну припинилися турецькі напади. І це далеко не все, що вона намагалася робити для рідного краю. Саме туга за ним і спонукала її до помсти.

Роксолана відзначалася глибокою освіченістю. Ще до полону вона навчалася в хорошого вчителя Скарбського, за навчання в якого її батько віддав багато грошей. У Стамбулі вона почала багато читати, вивчати мови та поезію найвідоміших поетів світу. Сулейман підтримував і сприяв їй у цьому. Вона могла проводити ділові переговори з керівниками інших країн та організовувати важливі зустрічі. Розум був однією з її переваг над усіма іншими одалісками гарему.

Переїхавши до Туреччини, Роксолана залишається дуже богомільною, хоча й приймає іслам. Вона продовжує святкувати уже з султаном Новий рік, адже у Стамбулі цінуються всі традиції, та молитися християнськими молитвами. Підтвердженням її вірності Богу є епізод, коли з неї намагалися зняти хрестика: «Євнух причалапав до Настасиної купелі, підбираючи поли широкого халата, незграбно ухиливаючись від свавільних бризок води, потягнувся пожадливою рукою до шиї дівчини – мовби хотів душили, чи що, – Настася злякано відсахнулася, але чорні міцні пальці вже вцепилися у золотий ланцюжок, на якому висів золотий хрестик, смикнули хрестик раз і вдруге, рвали ланцюжок – ось-ось він не витримає і розсиплеться дрібненькими кілочками, й не позбираєш.

– Не чіпай! – гукнула Настася. – Ти його мені вішав? [4, с. 70].

Попри всі свої дії, всередині вона залишається слабкою жінкою, яка впадає в глибоку депресію після народження четвертого сина мертвим. Вона знищує всіх, хто може причинити кривду її дітям. Це, зрештою, і є головна трагедія життя Роксолани – трагедія її як матері. Вона народжує дітей з метою закріплення своєї влади над султаном, як робили всі жінки в усі часи до її появи і після. Але додатковим тягарем були нелюдські закони Османської імперії, де султаном Фатіхом було виголошено закон, за яким султаном мав стати лише один син володаря (найстарший), а всі інші його діти чоловічої статі мали бути знищені. Звичайно ж, вона не могла цього допустити. Адже якщо в Туреччині це було явищем звичайним і жінки спокійно до цього відносилися, то Роксолана була з України, де мати постійно бореться за життя, здоров'я і благополуччя своєї дитини. Це було поштовхом до її боротьби, інтриг, які вона здійснювала.

Роксолана не змогла вберегти дітей і помирає не через прихід старості, а від виснаження од боротьби за їх долю. Її відчай посилено тим, що султан Сулейман, вихований на османських традиціях, відносно спокійний навіть тоді, коли гинуть один за одним його діти.

Отже, усе життя Роксолани – боротьба за виживання та помста. Вона водночас повелителька і рабиня. Роксолана у Загребельного мудра, досвідчена, тверда, а коли треба – ласкава. Вона ніколи не вимагає, а тільки просить; не лютує, а тільки скаржиться; не втручається в султанові справи, а тільки співчуває і допомагає. Вона палка патріотка свого краю, жорстока і смілива та добра й чутлива водночас. Саме оточення та обставини зробили з неї жорстоку інтриганку й лагідну жінку. Завдяки цим рисам вона змогла підкорити не тільки серце наймогутнішого султана, а й півсвіту. Павло Загребельний використав традиції і проявив новаторство у зображенні образу жінки у романі «Роксолана». Письменник змалював Роксолану як національну героїню, яка сконденсувала у своєму характері найбільш суттєві риси національної свідомості.

Література:

1. Компан О. «Лелеко, лелеко, понеси мене далеко...» (над сторінками історичного роману П. Загребельного) / О. Компан // Літературна Україна. – 1981. – 30 жовтня. – С. 2-3.

2. Брюген В. Настя, Хуррем, Роксолана.../ В. Брюген // Дніпро. – 1981. – № 3. – С. 131 – 134.
3. www.ukrlit.vn.ua/making1/joxsl.html
4. Загребельний П.А. Роксолана : роман / П.А. Загребельний. – К. : Радянський письменник, 1980. – 547 с.